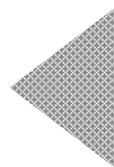

اثر مخارج نظامی بر فساد در کشورهای منتخب توسعه یافته و در حال توسعه و اقتصاد ایران

منصور سازوار^۱

زهرا نصراللهی^۲

کاظم یآوری^۳

(تاریخ دریافت ۹۸/۹/۳۰ - تاریخ تصویب ۹۸/۱۱/۱۱)

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده

فساد مشکلی اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است، که هزینه‌های زیادی به جامعه تحمیل می‌کند. از جمله هزینه‌های فساد می‌توان به کاهش رشد اقتصادی، افزایش شکاف طبقاتی و افزایش بی‌اعتمادی مردم نسبت به دولت اشاره کرد. این در حالی است که کشور ایران نیز به لحاظ شاخص درک فساد در مقایسه با میانگین جهانی و همچنین میانگین کشورهای منطقه دارای وضعیت نامطلوبی بوده و در سال‌های اخیر سقوط چشمگیری از نظر رتبه و امتیاز این شاخص داشته است. آثار زیان‌بار فساد، لزوم مبارزه با این پدیده و کنترل آن را ضروری می‌کند. اولین گام برای مقابله مؤثر با فساد، شناسایی علل فساد در جامعه است. بر این اساس این پژوهش می‌کوشد تا عوامل اقتصادی و سیاسی مؤثر بر فساد را در ۷۲ کشور منتخب توسعه‌یافته و در حال توسعه از جمله ایران در بازه‌ی زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۶ مورد بررسی قرار دهد. در این

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشکده اقتصاد، مدیریت و حسابداری، دانشگاه یزد (نویسنده مسئول).

msazvar2304@gmail.com

۲- دانشیار گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد، مدیریت و حسابداری، دانشگاه یزد

۳- استاد گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد، مدیریت و حسابداری، دانشگاه یزد

پژوهش از الگوی اقتصادسنجی پانل دیتا و روش حداقل مربعات تعمیم‌یافته (GLS) استفاده شده است. نتایج پژوهش حاکی از این است که از بین متغیرهای اقتصادی، درآمد سرانه، آزادی اقتصادی، هزینه‌های نظامی و باز بودن اقتصاد دارای رابطه مثبت و معنی‌داری با شاخص درک فساد هستند، اما رشد نقدینگی رابطه معنی‌داری با فساد نداشته، علاوه بر این ثبات سیاسی و دموکراسی نیز به‌عنوان عوامل سیاسی دارای اثر منفی و معنی‌دار بر فساد بوده‌اند.

واژگان کلیدی: فساد، هزینه‌های نظامی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، ایران

۱- مقدمه

فساد^۱ پدیده‌ای فراگیر و قابل توجه در سراسر جهان است، که از آن به‌عنوان بیماری مسری که از سازمانی به سازمان دیگر و از نهادی به نهاد دیگر سرایت کرده و کل جامعه را درگیر عواقب نامطلوب خود می‌کند و درنهایت منجر به فروپاشی ارکان جامعه می‌شود، یاد شده است. فساد حاکمیت قانون در جامعه را تضعیف، رقابت منصفانه را مخدوش ساخته، مانع از تلاش برای کاهش فقر می‌شود، کیفیت زندگی را کاهش داده، اعتماد را تضعیف، بازارها را از شکل طبیعی خارج می‌کند، منجر به نقض حقوق بشر و بی‌ثباتی می‌شود، و تروریسم و جرایم سازمان‌یافته و تهدیدات دیگر به امنیت انسانی را ممکن می‌سازد. بنابراین فساد یکی از بزرگ‌ترین تهدیدات برای کسب‌وکار بین‌المللی و مانعی بر سر راه توسعه و دستیابی به اهداف توسعه برای هر کشور است (مالگوی^۲، ۲۰۱۶: ۱۹). موفقیت در مبارزه علیه فساد در یک کشور نه تنها ثروت آن را افزایش می‌دهد، بلکه مروج اخلاق و درست‌کاری بین مردم است (انست و هلدمن^۳، ۲۰۱۷: ۴). بنابراین، لازم است سیاست‌ها و برنامه‌های جامعی برای مبارزه با این پدیده تدوین شود. اما بدون بررسی عوامل مؤثر بر فساد، مبارزه و پیشگیری از آن امری تقریباً غیرممکن است.

براساس نتایج مطالعات مختلف عوامل تعیین‌کننده فساد به طیف گسترده‌ای از شرایط اقتصادی، سیاسی، نهادی، قضایی، تاریخی و اجتماعی در هر کشور بستگی دارد. مطابق گزارش-

1- Corruption

۲- Malgwi

۳- Enste & Heldman

ها و آمارها در سال‌های اخیر هیچ کشوری مصون از فساد نبوده و مبارزه با فساد نیز همت جامعه جهانی را می‌طلبد. در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران از جمله قانون اساسی، سند چشم‌انداز در افق ۱۴۰۴، برنامه‌های توسعه و «سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های کلی نظام اداری» نیز تأکید ویژه‌ای بر مقوله فساد و اهمیت مبارزه با آن شده است. این در حالی است که به نظر می‌رسد کشور ایران به لحاظ شاخص فساد جایگاه خوبی نداشته و طبق آخرین نتایج سازمان شفافیت بین‌الملل^۱ (۲۰۱۶) ایران در بین ۱۶۷ کشور جهان، رتبه ۱۳۱ و همچنین رتبه ۱۳ در بین ۲۶ کشور منطقه داشته که با اهداف نظام و سند چشم‌انداز فاصله زیادی دارد و این موضوع مانعی برای تحقق اهداف سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ اقتصاد ایران بوده، همچنین فساد، از جمله رانت‌خواری و پارتی‌بازی و بروز ناشایسته‌سالاری‌ها و سوءمدیریت، موجب ناتوانی رقابت اقتصادی ایران در بازار جهانی شده و ضعف‌های قانونی و روابط سیاسی، امنیت سرمایه‌گذاری در ایران را به مخاطره انداخته است که این ناامنی اقتصادی به سلب رونق از کسب‌وکار منجر شده و قاچاق کالا، با هدف جبران کاستی‌های ناشی از گرانی کالاها و نبود کسب‌وکار و تولید، ضرباتی ویرانگر بر اقتصاد و بازار ایران وارد ساخته است (خراطها، ۱۳۹۳: ۱۴). موضوع فساد و پیامدهای آن در بخش دفاع نیز بسیار پیچیده‌تر از مسائل اخلاقی بوده به شکلی که کارایی مؤسسات دفاعی را کاهش داده و باعث افزایش هزینه‌ها در بودجه‌های دفاعی می‌شود. همچنین سطح توانایی‌های دفاعی را کاهش داده و عملیات نیروهای مسلح را تحت تأثیر قرار می‌دهد تا آنجا که نظامیان را به خطر می‌اندازد و باعث می‌شود نظم در جامعه و سطح روابط بین‌المللی کاهش یابد. درنهایت فساد در این بخش، حکومت دموکراتیک و پایه‌های یک دولت مدرن را تهدید می‌کند (تاجرو^۲، ۲۰۱۲: ۱). به همین دلیل، تأمین امنیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی ضروری بوده و در این راستا، بررسی و توجه به عواملی که باعث فساد می‌شوند و راه‌های مبارزه با آن بیشتر از قبل اهمیت می‌یابد.

بنابراین با توجه به اینکه از یک‌طرف شناسایی و مبارزه با فساد، موجب تحکیم و گسترش اقتدار ملی است و از طرفی فساد ناشی از عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی و اقتصادی بوده که شناخت همه‌جانبه این عوامل پیش‌نیاز مبارزه جدی با این پدیده است، مسئله

1- International Transparency Institute

2- Tagarev

اصلی این پژوهش بررسی عوامل اقتصادی و سیاسی مؤثر بر فساد با تأکید بر هزینه‌های نظامی^۱، عاملی که تا به حال در ایران مورد بررسی قرار نگرفته، است. به‌منظور دستیابی به اهداف مذکور، مطالب این مقاله در پنج بخش تنظیم شده است. پس از مقدمه، بخش بعدی مقاله به مبانی نظری اختصاص دارد. در بخش دوم، مطالعات پیشین در این زمینه مورد بررسی قرار گرفته و به داده‌ها، مدل و برآورد مدل در بخش سوم و چهارم پرداخته می‌شود و در بخش پایانی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها ارائه شده است.

۲- مبانی نظری

برای فساد تعاریف متنوعی ارائه شده، اما به‌طور عمده به تعریف سازمان شفافیت بین‌الملل از فساد استناد می‌شود، مطابق این تعریف، «فساد سوءاستفاده از اختیار سپرده‌شده به افراد، برای کسب منفعت شخصی است» (شفافیت بین‌الملل، ۲۰۱۶: ۲). عواقب فساد طیف وسیعی از کاهش رشد اقتصادی تا تخریب هزینه‌های عمومی را در بر گرفته و مانع مهمی برای توسعه کشور است، به نحوی که باعث کاهش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی شده، رقابت‌پذیری و تولید ناخالص داخلی کشور را کاهش داده، نابرابری را در کشور افزایش می‌دهد (که ممکن است منجر به تنش‌های اجتماعی و بی‌ثباتی شود)، همچنین انحراف هزینه‌های دولتی و کاهش کیفیت خدمات عمومی به علت فساد منجر به ناکارایی بازار می‌شود (انست و هلدمن، ۲۰۱۷: ۳۵). با توجه به محدودیت منابع نخستین مسئله و کلیدی‌ترین دغدغه مسئولان هر نظام اقتصادی بهره‌گیری از منابع به‌طور صحیح یا تخصیص بهینه منابع است، در حالی که یکی از زمینه‌های فساد نیز مداخله بیش از اندازه دولت و تخصیص منابع براساس روابط سیاسی و ملاحظات خاص بوده که سبب می‌شود هزینه‌های دولت در نتیجه وجود رشوه، فساد اداری و عدم نظارت، بهینه نباشد و زمینه ایجاد اقتصاد غیررسمی فراهم شود (خضری و همکاران، ۱۳۹۶: ۲) هزینه‌های نظامی نیز به دلیل محرمانه بودن و ملاحظات امنیتی از این پدیده مستثنا نبوده و از طریق کانال‌های عرضه و تقاضا فساد را تحت تأثیر قرار می‌دهند (گوپتا و همکاران^۲، ۲۰۰۱: ۲۵۱).

1- Military Expenditures

2- Gupta et al

فساد از گذشته‌های دور به‌عنوان یک مسئله اجتماعی و اقتصادی وجود داشته و امروزه به یکی از چالش‌های اقتصادی تبدیل شده است. اهمیت مطالعه این پدیده سبب تحقیقات گسترده‌ای در این زمینه شده و تحقیقاتی که عوامل مؤثر بر فساد را مورد بررسی قرار داده‌اند، عوامل را به دودسته عوامل اقتصادی و غیراقتصادی تقسیم کرده‌اند.

۲-۱- عوامل اقتصادی مؤثر بر فساد

در مقاله‌های مربوط به بررسی تأثیر عوامل اقتصادی بر فساد متغیرهای زیادی مورد کنکاش قرار گرفته‌اند. در ادامه به توضیح و تبیین تأثیر هزینه‌های نظامی، آزادی اقتصادی، باز بودن اقتصاد، درآمد سرانه و رشد نقدینگی پرداخته خواهد شد.

هزینه‌های نظامی

هزینه‌های نظامی یا دفاعی بخش قابل توجهی از بودجه دولت را تشکیل داده و دارای ویژگی‌های منحصربه‌فرد است، ویژگی خاص این نوع از هزینه‌ها به دلیل ماهیت تخصصی تأمینات دفاعی و نیز محرمانه بودن این بخش با توجه به امنیت ملی است. هرچند در سال‌های اخیر ارتباط بین ساختار نظامی و فساد توجه رسانه‌ها و سیاستگذاران را به خود جلب کرده، اما باین حال، تحقیقات رسمی در مورد این رابطه کمتر انجام شده است. بنابراین لازم است که این موضوع به طور خاص مورد بررسی قرار گیرد.

محرمانه بودن عملیات نظامی بخصوص در کشورهای در حال توسعه تحلیل هزینه‌ها در این بخش را دشوار کرده که این موضوع باعث افزایش اختیارات بوروکراتیک شده و به طور متوسط میزان فساد افسران عمومی را افزایش می‌دهد (گوپتا و همکاران، ۲۰۰۰: ۵). علاوه بر این، رقابت محدود در بخش دفاع، باعث افزایش قراردادهای غیررسمی و فعالیت‌های رانتی شده و منابع سرمایه‌گذاری از بخش عمومی به بخش‌های دفاعی که زمینه‌ی بیشتری برای فساد دارند را انتقال می‌دهد. بنابراین از مهم‌ترین دلایل فسادپذیری این بخش می‌توان به ویژگی‌هایی مانند محرمانه بودن (با توجه به ملاحظات امنیت ملی)، منحصربه‌فرد بودن (این نوع کالاها فقط برای بخش نظامی استفاده می‌شود و مصرف غیرنظامی ندارد) و قدرت انحصاری در تولید (توسط

تعدادی از شرکت‌های خاص تولید می‌شود) در ارتباط با تدارکات نظامی اشاره کرد که فرصت خاصی برای فساد در این بخش از هزینه‌ها را ایجاد می‌کند (گول و ساندرویز^۱، ۲۰۱۶: ۱). قراردادهای نظامی نیز از آنجا که با امنیت کشورها ارتباط پیدا می‌کنند معمولاً مشمول ارائه اطلاعات نیستند و به صورت پنهانی در حیطه اختیارات تفویض شده به مقام ذیربط منعقد می‌شوند. در بسیاری از کشورها گمرکات و مقامات مالیاتی حق ورود به این حیطه و ارزیابی محموله‌های وارداتی را ندارند. در مواردی این امر از تهیه سلاح و تجهیزات نظامی و موارد مرتبط با آن بسیار فراتر رفته و شبکه‌ای را ایجاد می‌کند که حتی کنترل بنادر و فرودگاه‌ها را نیز دربرمی‌گیرد. تمامی این موارد مشکل تحمیل فساد در این نوع معاملات در سطح بین‌المللی افزایش می‌دهد (گوپتا و همکاران، ۲۰۰۱: ۷۵۱).

علاوه بر این از آنجایی که صنایع دفاعی نسبت به صنایع غیردفاعی در درجه اول از کارگران با مهارت بالاتر و درآمد بهتر، بهره‌مند است؛ لذا هزینه‌های نظامی می‌تواند شکاف‌های دستمزد بین بخشی را گسترش دهد. بنابراین در صورتی که در صنایع دفاعی استفاده از کارگران ماهر نسبت به نیروی کار غیرماهر بیشتر باشد، می‌تواند شکاف بازدهی بین این دو دسته از کارگران را گسترش دهد. همچنین، وجود گروه‌های ذینفع در بخش صنعت دفاعی می‌تواند از طریق انحراف بودجه به نفع مخارج نظامی، به بهای کاهش بودجه سایر بخش‌ها، توزیع درآمد را بدتر و نابرابری درآمد را افزایش دهد (گل‌خندان و بابایی آغ‌اسمعیلی، ۱۳۹۷: ۹۱).

هادسون و جونز^۲ نیز در مطالعه‌ای نشان دادند که توانایی تولیدکنندگان برای پرداخت رشوه با افزایش تعداد شرکت‌ها کاهش می‌یابد. استدلال آنها بدین شکل است که کاهش رقابت، ارزش حق نظارت را افزایش می‌دهد؛ بنابراین پرداخت رشوه در مبادله با ارزش‌تر خواهد شد. این نگرش در بخش نظامی، به دلیل شفافیت کمتر و محدودیت رقابت، بیشتر مصداق پیدا می‌کند، زیرا بازار بین‌المللی تسلیحات تحت تسلط تعدادی از تولیدکنندگان بزرگ است (هادسون و جونز، ۲۰۰۸: ۳۸۸). تعدادی از مطالعات نیز به رابطه منفی بین این دو متغیر اشاره دارند که در زیر به آنها می‌پردازیم.

۱- Goel & Saunoris

۲- Hudson & Jones

به منظور مبارزه و جلوگیری از پدیده فساد دولت باید اقداماتی را انجام دهد که هزینه‌بر است. هزینه‌های نظامی نیز به عنوان بخش مهمی از مخارج دولت نقش قابل توجهی در این زمینه بازی می‌کند. از جمله موارد مصرف این هزینه‌ها می‌توان به خدمات نیروهای نظامی در راستای جلوگیری و مبارزه با قاچاق و جرایم اقتصادی که بارزترین شیوه‌های زمینه‌سازی مفاسد اقتصادی هستند اشاره کرد. با این حال ممکن است مردم یک کشور به سادگی مزیت‌های بخش دفاع را درک نکنند که در قبال هزینه‌ای که در این بخش می‌شود توانایی آنها در برابر درگیری‌های داخلی و خارجی و نیز توانایی در حفظ صلح منطقه‌ای و در نتیجه امنیت بیشتر می‌شود (فدوتنکو و اشنایدر^۱، ۲۰۱۷: ۴). علاوه بر این افزایش مخارج نظامی برای ایجاد زیرساخت‌های لازم جهت تولید اسلحه و ادوات نظامی در داخل کشور به جای خرید از خارج، ضمن کاهش وابستگی نظامی کشور به قدرت‌های نظامی جهان، باعث ایجاد اشتغال، رونق اقتصادی، افزایش درآمد ملی، کاهش جرم و جنایت و همچنین کاهش فعالیت‌های غیرمعارف و سایه‌ای و فساد خواهد شد (مولایی و گل‌خندان، ۱۳۹۵: ۲۹). همچنین اگر با افزایش هزینه‌های نظامی، سایر بخش‌های اقتصادی مانند تأمین اجتماعی، آموزش، بهداشت و ... منتفع شوند؛ ممکن است تأثیر این بازتوزیع، منافع را کمتر کاهش دهد و به بهبود توزیع درآمد بیانجامد. در نتیجه با کاهش بیکاری از طریق اشتغال‌زایی در بخش دفاعی، شاهد اقتصاد سالم‌تر و به دور از فساد در آن کشور خواهیم بود (گل‌خندان و بابایی آخ اسمعیلی، ۱۳۹۷: ۹۲).

بنابراین یکی از علل افزایش مخارج نظامی، ایجاد امنیت در داخل هر کشور است. در صورت عدم وجود امنیت، بخش غیررسمی اقتصاد افزایش می‌یابد، که این افزایش اقتصاد غیررسمی دارای پیامدهای اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و مهمتر از همه اقتصادی است. از جمله پیامدها می‌توان به خروج اقتصاد از مسیر سالم و کاهش تولید ناخالص ملی و سرمایه‌گذاری اشاره کرد. علاوه بر این تخصیص منابع بهینه نبوده که این موضوع سبب عدم تحقق اشتغال کامل و تولید بالقوه می‌شود. در نتیجه مخارج نظامی که از علل تحکیم هر نظام سیاسی و اجتماعی بوده، افزایش یا کاهش آن می‌تواند به طور مستقیم و غیرمستقیم باعث افزایش یا کاهش رشد اقتصادی و همچنین فقر و فساد در هر کشور شود.

عدم آزادی اقتصادی

به‌طور کلی شیوع فساد در جایی محتمل است که وجود محدودیت‌ها و مداخله دولت دستیابی به سودهای کلان و نامعقول را ممکن ساخته باشد. بدین ترتیب که مداخلات بیش‌ازحد در بازار علیه تجارت آزاد و کسب‌وکار، توسط دولت‌هایی که دارای قدرت انحصاری و قدرت تصمیم‌گیری از طریق مالیات، مجوزها و قوانین مختلف هستند؛ به شکل پایه‌ای بر قدرت اقتصادی در بخش کوچکی از جامعه متمرکز شده و از این رو باعث افزایش فعالیت‌های فاسد مانند رشوه‌خواری و غیره خواهد شد. یا به عبارت دیگر می‌توان بیان کرد که کاهش آزادی اقتصادی ناشی از محدودیت‌ها و مداخلات بیش‌از اندازه دولت زمینه‌ای برای گسترش فساد است (پلگرینی و آگوستینو^۱، ۲۰۱۳: ۱۸).

باز بودن تجارت

مطالعات مختلفی به این نکته اشاره دارند که محدودیت‌های بازراننده در تجارت خارجی، فساد را افزایش می‌دهد. به عنوان مثال کریگر^۲ در سال ۱۹۷۴ بیان کرد که محدودیت‌های اعمال‌شده توسط دولت (محدودیت‌های کمی بر واردات)، رانت (درآمد انحصاری) را در بسیاری از اقتصادهای مبتنی بر بازار زیاد کرده و برای استفاده از این رانت مردم علاوه بر شکل‌های قانونی فعالیت‌های اقتصادی، فعالیت‌های رانتی مانند بازار سیاه، رشوه‌خواری، قاچاق و غیره را انجام می‌دهند که موجب کاهش رفاه و ایجاد نابرابری در اقتصاد می‌شود. از سوی دیگر گزارش شده که باز بودن تجارت و افزایش عرضه محصولات خارجی در بازار داخلی، رقابت داخلی را افزایش داده و در نتیجه کاهش رانت و فساد را به همراه خواهد داشت (تیوردی و آلتنر^۳، ۲۰۱۶: ۱۰۶). اما در صورتی که مالکیت دارایی‌ها در یک کشور در اختیار قشر خاصی باشد با بهره‌گیری از قدرت و نفوذ در نهادهای دولتی بواسطه سیاست‌های تجاری همچون نرخ ارز، برنامه‌های هزینه‌ای و عمرانی، و مالیات ترجیحی بر دارایی‌هایشان را به نفع خود تغییر داده، که این سیاست‌ها نیز در کل به نفع این گروه بوده و بازگشت سرمایه را عمدتاً به این سمت سوق

۱- Pieroni and d'Agostino

۲- kreger

۳- Turedi & Altiner

داده و لذا به افزایش نابرابری درآمدی دامن خواهد زد (شقاقی شهری و وفاداری، ۱۳۹۶: ۲۳۷).
رشد نقدینگی: تغییر حجم نقدینگی یکی از ابزارهای سیاست پولی اقتصاد کلان است. رشد بی‌رویه نقدینگی باعث گسترش مانده‌های سوداگرانه پولی و رشد فعالیت‌های سفته‌بازانه می‌شود و این امر موجب جذابیت بخش‌های نامولد در اقتصاد شده و موجبات گسترش فساد در اقتصاد را فراهم می‌کند (محسنی زنوزی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۷).

همچنین افزایش رشد نقدینگی در یک کشور عاملی برای بالا رفتن سطح عمومی قیمت‌ها بوده که این افزایش قیمت‌ها باعث توزیع نابرابر درآمد ملی و کاهش سطح درآمد واقعی بخش بزرگی از جامعه می‌شود. با توجه به اینکه نیازهای اساسی افراد باید برطرف شود، افرادی که درآمد ثابتی دارند (مثل کارمندان دولت) قدرت خریدشان کاهش می‌یابد و ممکن است برای تأمین نیازها و به دست آوردن مزایای مالی به فعالیت‌های غیرقانونی نظیر تقلب، رشوه‌خواری و غیره روی آورند (تیوردی و آلتنر، ۲۰۱۶: ۱۰۶).

درآمد سرانه: فساد به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اصلی کشورهای کم‌درآمد و درآمد متوسط نشانگر ارتباط فزاینده بین درآمد و فساد است. سطح درآمد پایین می‌تواند به خروج افراد یا سازمان از اخلاق کاری منجر شود، زیرا افزایش درآمد حتی از روش غیرقانونی می‌تواند تأثیر مهمی بر شرایط زندگی افراد داشته باشد. در کشورهای درحال توسعه که ارزش حاشیه‌ای پول در مقایسه با کشورهای ثروتمند بالاتر است، یک شرط قابل توجه برای کاهش سطح فساد، ایجاد تغییرات ساختاری بوده که سطح کیفیت درآمد را افزایش می‌دهد. در این زمینه می‌توان گفت با افزایش درآمد و در نتیجه رشد اقتصادی، دستمزدها بالا رفته، بنابراین سبب افزایش استاندارد زندگی کارمندان به دنبال آن کاهش تلاش آن‌ها برای به دست آوردن درآمد اضافی از طریق روش‌های غیرقانونی خواهد شد (تیوردی و آلتنر، ۲۰۱۶: ۱۰۵). علاوه بر این زمانی که درآمد سرانه افزایش می‌یابد رانت جویی کاهش خواهد یافت، همچنین، با افزایش درآمد، منابع و امکانات بیشتری برای مبارزه با فساد اختصاص داده می‌شود (رحمانی و اصفهانی، ۱۳۹۵: ۲۱۱).

۲-۲- عوامل سیاسی مؤثر بر فساد

در مطالعات مربوط به عوامل تعیین‌کننده فساد، علاوه بر عوامل اقتصادی به عوامل غیراقتصادی نیز پرداخته شده، با توجه به این که هدف این پژوهش بررسی عوامل اقتصادی و سیاسی مؤثر بر فساد است، رابطه عواملی همچون دموکراسی و ثبات سیاسی با فساد به عنوان عوامل سیاسی مورد

بررسی قرار می‌گیرد.

ثبات سیاسی

ثبات سیاسی یا عدم خشونت در اصل ناظر بر ایجاد توازن میان خواست‌های مردمی و کارویژه‌های دولتی است. به تعبیری در درون هر جامعه‌ای چنانچه نظام سیاسی حاکم بتواند به خواست‌های متنوع مردم پاسخ درخور و قانع‌کننده‌ای بدهد و نظام مزبور مطابق با باور عقاید و در کلام ایدئولوژی موردقبول جامعه باشد، آن نظام از ثبات برخوردار خواهد بود (عرب مازار یزدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۳). بی‌ثباتی سیاسی باعث اختلال در ثبات اقتصادی، ناکارآمدی سیستم قضایی و عدم کارایی دولت می‌شود، این در حالی است که هر کدام از این عوامل یکی از ابزارهای اساسی کشورها در مبارزه با فساد هستند، همچنین عدم ثبات سیاسی، توانایی سیاسی و چارچوب نهادی کشور برای جلوگیری و مبارزه با فساد را کاهش خواهد داد و کشورهای باثبات سیاسی بیشتر در سطح پایین‌تری از فساد اداره می‌شوند (تیوردی و آلتتر، ۲۰۱۶: ۱۰۷). در نتیجه بی‌ثباتی سیاسی، جنگ‌های داخلی، انقلاب و موارد دیگر که در آن حقوق و نظم اجتماعی در جامعه تضعیف می‌شود، باعث سوءاستفاده از قدرت خواهد شد. بنابراین کوتاه شدن افق زمانی سیاستمداران بر سطح فساد مؤثر است.

دموکراسی

دموکراسی میانگین شاخص‌های حقوق سیاسی و آزادی مدنی است، که به عنوان یک عامل سیاسی بر فساد تأثیرگذار است. اگر چه هیچ نظام مبرا از فساد را نمی‌توان یافت، اما بین میزان فساد، مردم سالاری و سطح توسعه‌یافتگی رابطه وجود دارد. بدین معنی که هر چه سطح توسعه‌یافتگی بالاتر و میزان دخالت و مشارکت مردم در تعیین سرنوشت و نحوه مدیریت جامعه بیشتر باشد، به همان نسبت فساد قابلیت بروز کمتری می‌یابد (انست و هلدمن، ۲۰۱۷: ۱۰).

در کشورهای دموکراتیک، سیاستمداران همواره پاسخگو به مردم و احزاب مخالف هستند و به منظور کسب آرا در انتخابات، برای مردم ارزش قائلند. زیرا رقابت احزاب شدید و کوشش برای آشکار کردن رسوایی حزب مقابل از طریق رسانه‌ها نسبتاً زیاد است. اما در کشورهایی که دارای دولت خودکامه هستند گروه‌های فشار با دادن رشوه به سیاستمداران به راحتی قوانین

و لوايح تأمين‌کننده منافع خود را به تصويب مي‌رسانند. بنا بر اين از اين طريق فساد افزايش مي‌يابد (کالن بورن و لسمن^۱، ۲۰۱۳: ۸۵۹).

۳- مروری بر مطالعات پيشين

گوپتا و همکاران (۲۰۰۱)، به بررسی رابطه بين فساد و هزینه‌های نظامی پرداختند. آن‌ها با استفاده از رگرسیون پانل داده‌های ۱۲۰ کشور را در بازه‌ی زمانی ۱۹۸۵ تا ۱۹۹۸ مورد بررسی قرار دادند. نتایج بیانگر این است که فساد با هزینه‌های نظامی به‌عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی و کل هزینه‌های دولت و همچنین با خرید تسلیحات به‌عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی و کل هزینه‌های دولت ارتباط مستقیم دارد. آن‌ها نشان دادند که فساد در واردات و صادرات سلاح معمولاً بیشتر است و با افزایش شفافیت در بودجه نظامی، استفاده از استانداردهای نظارتی در قراردادهای خرید اسلحه و همچنین بر خوردهای قاطع‌تر با عوامل دریافت‌کننده رشوه، می‌توان این هزینه‌ها را کاهش داد.

چودھاری^۲ (۲۰۰۷) در تحلیلی تجربی به عوامل مؤثر بر فساد در منطقه آسیا - اقیانوسیه پرداخت. هدف اصلی پژوهش بررسی رابطه بين شاخص باز بودن تجاری (مجموع واردات و صادرات به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی) با فساد بوده که با استفاده از داده‌های راهنمای بين‌المللی ریسک کشوری^۳ برای ۱۴ کشور طی بازه‌ی زمانی ۱۹۸۴ تا ۲۰۰۵ و همچنین شاخص درک فساد برای ۱۲ کشور در بازه‌ی زمانی ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۴ در دو مدل مجزا به روش رگرسیون خطی حداقل مربعات معمولی (OLS) برآورد شده است. علاوه بر هدف اصلی، اثر متغیرهای دیگری مانند تولید ناخالص داخلی سرانه، هزینه‌های نظامی، زمین‌های زراعی به عنوان درصدی از مساحت کل زمین در هر کشور و تراکم جمعیت بر فساد مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج نشان‌دهنده رابطه معنی‌دار بين شاخص باز بودن تجاری و فساد در هر دو مدل بوده، همچنین گرچه رابطه بين تولید ناخالص داخلی و فساد به شاخص مورد استفاده برای فساد بستگی دارد اما این رابطه ناچیز است. علاوه بر این نتایج بدست آمده برای متغیرهای هزینه‌های نظامی و زمین‌های

۱ - Kalenborn and Lessmann

۲ - Chowdhury

۳ - International Country Risk Guide

زراعی، صرف‌نظر از روش تخمین و شاخص مورد استفاده معنی‌دار نبوده و پراکندگی منطقه‌ای بیشتر جمعیت و عدم تمرکز نیز می‌تواند بر کاهش فساد در کوتاه‌مدت و میان‌مدت مؤثر باشد. تیوردی و آلتنر (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای با عنوان «عوامل اقتصادی و سیاسی مؤثر بر فساد در کشورهای در حال توسعه» به بررسی عوامل مؤثر بر فساد با هدف برآورد عوامل اقتصادی و سیاسی پرداختند. در این راستا، داده‌های پانل ۵۶ کشور در بازه‌ی زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۲ با استفاده از مدل اثرات ثابت مورد بررسی قرار گرفت. نتایج بیانگر این است که عوامل اقتصادی مانند رشد اقتصادی (تولید ناخالص داخلی سرانه)، آزادی اقتصادی و باز بودن تجارت، فساد را کاهش می‌دهند در حالی که تورم، فساد را افزایش خواهد داد. علاوه بر این دموکراسی و ثبات سیاسی نیز به عنوان عوامل سیاسی باعث کاهش فساد می‌شوند.

گول و ساندروویز، (۲۰۱۶) در تحقیقی با عنوان «ساختار نظامی، توسعه اقتصادی و فساد» تأثیر ساختار نظامی بر فساد را با استفاده از داده‌های بین‌المللی بین سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۱ مورد بررسی قرار دادند. آن‌ها ساختار نظامی هر کشور را با توجه به هزینه‌های نظامی و تعداد نیروهای مسلح مشخص کرده و سپس رابطه آن را با فساد مورد بررسی قرار دادند. نتایج بیانگر این است که هزینه‌های نظامی بالاتر، منجر به فساد بیشتر خواهد شد. همچنین نتایج مطالعه به این نکته اشاره دارد که تمامی هزینه‌های دولت بر فساد تأثیر گذارند، اما تأثیر هزینه‌های نظامی به علت ماهیت تخصصی و محرمانه بودن به لحاظ امنیت ملی بیشتر است.

انست و هلدمن (۲۰۱۷) در مقاله‌ای به مطالعه علل و پیامدهای فساد به صورت تجربی پرداختند. آنها از فساد به عنوان تهدیدی برای کشورها یاد کرده‌اند و از عواملی مانند اندازه و ساختار دولت‌ها، دموکراسی و نظام سیاسی، کیفیت نهادها، گسترش رقابت، حقوق مدنی، آزادی مطبوعات و قوه قضائیه، عوامل فرهنگی، سهم زنان در نیروی کار، آزادی اقتصادی، میراث مستعمرات و تخصیص منابع طبیعی به عنوان علل فساد اشاره دارند و معتقدند که فساد باعث کاهش سرمایه‌گذاری و رقابت‌پذیری کشور و در نتیجه کاهش تولید ناخالص داخلی می‌شود. علاوه بر این، فساد باعث افزایش نابرابری در کشور شده و ممکن است منجر به تنش‌های اجتماعی و بی‌ثباتی شود. همچنین انحراف هزینه‌های دولتی و کاهش کیفیت خدمات عمومی به علت فساد منجر به ناکارایی بازار شده و در نتیجه سبب گرایش شرکت‌ها به اقتصاد غیررسمی می‌شود.

گانی و هستیادی^۱ (۲۰۱۷)، در مطالعه‌ای به بررسی عوامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تعیین‌کننده فساد پرداختند. آنها از داده‌های ۹۲ کشور در حال توسعه و توسعه‌یافته در سال ۲۰۱۴ و روش OLS استفاده کرده و به این نتیجه دست یافتند که سطح توسعه، درجه دموکراسی، آزادی اقتصادی، سطح تحصیلات، ثبات سیاسی و دین تأثیر قابل توجهی بر شاخص ادراک فساد دارند و این تأثیرگذاری در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته متفاوت است. همچنین، نتایج حاکی از این است که توسعه اقتصادی بالاتر از طریق افزایش تولید ناخالص داخلی سرانه، ثبات سیاسی، آزادی اقتصادی و درجه بالاتر دموکراسی، فساد را کاهش خواهد داد. نویسندگان مقاله مدعی هستند که با توجه به متفاوت بودن نوع فساد در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته، در کشورهای در حال توسعه برای کاهش فساد باید بر توسعه اقتصادی و درجه دموکراسی، در حالی که در کشورهای توسعه‌یافته بر آزادی اقتصادی و همچنین درجه دموکراسی تمرکز شود.

علی و سلارین^۲ (۲۰۱۹)، در مطالعه‌ای با عنوان «هزینه‌های نظامی، فساد و پیامدهای رفاهی» به بررسی رابطه بین هزینه‌های نظامی و فساد در ۵۹ کشور طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶ با استفاده از روش gmm پرداختند. نتایج حاصل از مطالعه بیانگر این بوده که کشورهای دارای فساد بالاتر، مخارج نظامی بیشتری خواهند داشت. بنابراین کاهش فساد نه تنها کارایی را افزایش می‌دهد بلکه تعادل مالی دولت را بهبود می‌بخشد.

آریف و همکاران^۳ (۲۰۱۹)، در مطالعه‌ای به رابطه بین فساد و هزینه‌های نظامی در گروه کشورهای با درآمد متفاوت طی سال‌های ۱۹۹۷ تا ۲۰۱۵ پرداختند. نتایج بیانگر رابطه بلندمدت بین فساد و هزینه‌های نظامی در کشورهای با درآمد بالا، متوسط و درآمد پایین بوده، همچنین نتایج برآورد به روش gmm رابطه مثبت بین این متغیرها در کشورهای با درآمد بالا و رابطه منفی در کشورهای با درآمد متوسط و پایین را تأیید می‌کند. علاوه بر این بهبود تخصیص هزینه‌های دولت، اطمینان از شفافیت بویژه در بخش نظامی، افزایش رقابت در صنعت تسلیحات، نظارت دقیق مقامات گمرک و مالیات از واردات سلاح و قاطعیت در مجازات مقامات فاسد

1- Ghaniy & Hastiadi

۲- Ali & Solarin

۳- Arif et al

نکات دیگری بوده که توسط آریف و همکاران برای کاهش فساد توصیه می‌شود. رحمانی و اصفهانی (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد با تأکید بر ترکیب فعالیت‌های اقتصادی، مطالعه موردی کشورهای در حال توسعه» به بررسی اثر ترکیب فعالیت‌های اقتصادی بر فساد پرداختند. در این بررسی از ۷ متغیر فساد، اندازه دولت، دموکراسی، درآمد سرانه، تورم، نسبت ارزش افزوده بخش صنعت به تولید ناخالص داخلی و نسبت ارزش افزوده بخش خدمات به تولید ناخالص داخلی استفاده کرده و داده‌های ۶۰ کشور در حال توسعه در طی سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۰ به روش پانل دیتا مورد تخمین قرار گرفته است. نتایج تحقیق بیانگر آن است که متغیرهای دموکراسی و درآمد سرانه اثر معکوس بر فساد دارند. همچنین، افزایش اندازه دولت و افزایش تورم باعث افزایش فساد خواهد شد. علاوه بر این، افزایش سهم صنعت از تولید ناخالص داخلی باعث کاهش فساد و افزایش سهم خدمات از تولید ناخالص داخلی باعث افزایش فساد خواهد شد.

مولایی و گل‌خندان (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای به بررسی تأثیر مخارج نظامی بر رشد اقتصادی در ۱۱ کشور خاورمیانه طی دوره زمانی ۱۹۸۸ تا ۲۰۱۲ با استفاده از تکنیک پانل پویا و روش گشتاورهای تعمیم یافته (GMM) پرداختند. نتایج نشان‌دهنده اثر منفی هزینه‌های نظامی بر رشد اقتصادی کشورهای خاورمیانه است. بنابراین، هر چه تهدیدهای نظامی در خاورمیانه کاهش یابد و منطقه از ثبات سیاسی بیشتری برخوردار باشد، هزینه توسعه اقتصادی جایگزین هزینه‌های نظامی خواهد شد و رشد اقتصادی بیشتر را برای کشورهای منطقه به ارمغان می‌آورد.

گل‌خندان و بابایی آغ اسمعیلی (۱۳۹۷) در مطالعه‌ای به بررسی تأثیر هزینه‌های نظامی بر نابرابری درآمد در کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی با تأکید بر فساد پرداختند. آنها با استفاده از داده‌های پانل کشورهای عضو طی بازه‌ی زمانی ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۴ و با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم یافته (GMM) الگو را برآورد کرده‌اند. نتایج حاصل از برآورد مدل نشان می‌دهد که هزینه‌های نظامی و فساد اثر مثبت و معنی‌داری بر نابرابری درآمد در کشورهای عضو OIC داشته‌اند. همچنین، نتایج حاکی از آن است که تأثیر هزینه‌های نظامی بر نابرابری درآمد، غیرخطی بوده و به سطح فساد وابسته است.

بررسی مطالعات پیشین بیانگر همسویی نتایج تجربی با عمده مبانی نظری ارائه شده در قبل بوده و این مقاله از لحاظ دوره زمانی و کشورهای مورد مطالعه متفاوت از دیگر مطالعات است، همچنین

علیرغم ادبیات گسترده که شاخص‌های مختلف مؤثر بر فساد از جمله اندازه دولت (هزینه‌های کلی دولت به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی) را بررسی کرده‌اند اما در هیچ کدام از مطالعات داخلی به بررسی اثر هزینه‌های بخش نظامی بر فساد پرداخته نشده که با توجه به اهمیت این موضوع پژوهش حاضر در پی برطرف کردن این شکاف بوده و وجه تمایز این مطالعه با سایر مطالعات را تشکیل می‌دهد.

۴- معرفی مدل و توصیف داده‌ها

در این مطالعه با بهره‌گیری از نظریه‌های مختلف و مطالعات تجربی گوناگون صورت گرفته در داخل و خارج، عوامل مؤثر بر فساد به لحاظ نظری به صورت رابطه رگرسیونی زیر در نظر گرفته شده است.

$$CPI_{it} = f(ME_{it}, GM2_{it}, EFI_{it}, OPEN_{it}, GDP_{it}, DEMOC_{it}, PSI_{it}) \quad i = 1 \dots 72$$

در رابطه فوق، CPI متغیر وابسته بوده و نشان‌دهنده شاخص درک فساد است. همچنین متغیرهای مستقل نیز شامل هزینه‌های نظامی (ME)، رشد نقدینگی (GM2)، شاخص آزادی اقتصادی (EFI)، شاخص باز بودن اقتصاد (OPEN)، درآمد سرانه (GDP)، دموکراسی (DEMOC) و ثبات سیاسی (PSI) هستند. ^۱ نیز نشان‌دهنده تعداد مقاطع (۷۲ کشور توسعه یافته و در حال توسعه که آمار و اطلاعات آن‌ها موجود بوده) و t دوره زمانی مورد بررسی (۲۰۱۶-۲۰۰۵) است و به دلیل وجود دو بعد زمان و مکان در داده‌ها از الگوی پانل دیتا استفاده خواهد شد، که در پیوست کشورهای مورد مطالعه و همچنین منابع داده‌ها نیز قید شده است. به منظور دستیابی به تصویری کلی از داده‌های مورد استفاده در پژوهش، در ابتدا به آمارهای توصیفی شامل میانگین، انحراف معیار، حداکثر و حداقل داده‌ها و تعداد مشاهدات مربوط به هر یک از متغیرها پرداخته می‌شود.

جدول شماره (۱) - آمار توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیرها	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر	تعداد مشاهدات
شاخص درک فساد	۴۱/۹۸	۱۸/۹۰	۱۵	۹۵	۸۶۴
هزینه‌های نظامی	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۱۶	۸۶۴
رشد نقدینگی	۳/۴۹	۹/۵۴	-۵۱/۴۱	۷۱/۴۵	۸۶۴
شاخص آزادی اقتصادی	۶/۸۱	۰/۸۱	۲/۸۸	۸/۸۶	۸۶۴
شاخص باز بودن اقتصاد	۸۲/۱۲	۴۹/۱۰	۲۰/۷۲	۴۴۱/۶۰	۸۶۴
درآمد سرانه	۱۳۲۴۵/۵۵	۱۷۶۶۴/۰۶	۱۴۲/۸۲	۱۰۳۰۵۹/۳	۸۶۴
دموکراسی	۴/۶۲	۵/۹۱	-۱۰	۱۰	۸۶۴
ثبات سیاسی	-۰/۲۴	۰/۸۳	-۲/۵	۱/۵۲	۸۶۴

منبع: یافته‌های پژوهش

لازم به ذکر است قبل از برآورد نتایج در این پژوهش برای استانداردسازی داده‌ها مطابق این

فرمول

$$Z_i = \frac{X_i - \bar{X}}{S}$$

مقدار هر شاخص برای هر سال را از میانگین شاخص کم کرده و بر انحراف معیار

آن تقسیم شد.

شاخص درک فساد: شاخص درک فساد هر ساله توسط سازمان شفافیت بین‌الملل منتشر

می‌شود. این سازمان از سال ۱۹۹۵ شروع به انتشار داده‌ها کرده که داده‌های کشور ایران مربوط

به سال‌های ۲۰۰۳ و پس از آن است. مقدار شاخص فساد براساس میزان فساد بخش عمومی یک

کشور برآورد می‌شود که ترکیبی از نظرسنجی‌ها و ارزیابی‌ها مربوط به این پدیده است. میزان

این شاخص بین ۰ تا ۱۰۰ متغیر بوده، نمره ۱۰۰ مربوط به کشوری است که در آن فساد وجود

ندارد و نمره صفر کشوری با بیشترین حد فساد را نشان می‌دهد، بنابراین افزایش مقدار عددی

شاخص CPI به معنای کاهش فساد اقتصادی و کاهش مقدار عددی شاخص CPI به معنای

افزایش فساد خواهد بود.

جدول شماره (۲)- وضعیت شاخص درک فساد در ایران در مقایسه
با جهان طی سال های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۶

رتبه ایران	تعداد کشورها	میانگین شاخص برای جهان	میانگین شاخص برای کشورهای سند چشم- انداز	مقدار شاخص برای ایران	سال
۸۸	۱۵۸	۴۶/۰۳	۳۹/۶۸	۲۹	۲۰۰۵
۱۰۵	۱۶۳	۴۶/۰۳	۳۹/۱۸	۲۷	۲۰۰۶
۱۳۱	۱۷۹	۴۶/۱۹	۳۷/۱۲	۲۵	۲۰۰۷
۱۴۱	۱۸۰	۴۶/۴۳	۳۸/۵۶	۲۳	۲۰۰۸
۱۶۸	۱۸۰	۴۵/۹۹	۳۸/۶۸	۱۸	۲۰۰۹
۱۴۶	۱۷۸	۴۶	۳۸/۹۳	۲۲	۲۰۱۰
۱۲۰	۱۸۲	۴۵/۵۶	۳۸/۹۳	۲۷	۲۰۱۱
۱۳۳	۱۷۴	۴۸/۱۵	۴۱/۶۲	۲۸	۲۰۱۲
۱۴۴	۱۷۵	۴۷/۷۹	۴۱/۰۶	۲۵	۲۰۱۳
۱۳۶	۱۷۴	۴۸/۳۹	۴۲/۲۵	۲۷	۲۰۱۴
۱۳۰	۱۶۸	۴۸/۴۷	۴۲/۹۳	۲۷	۲۰۱۵
۱۳۱	۱۷۶	۴۷/۹۲	۴۱/۵	۲۹	۲۰۱۶

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به جدول شماره ۲ ملاحظه می‌شود که ایران به لحاظ شاخص درک فساد در مقایسه با میانگین جهانی و همچنین میانگین این شاخص در کشورهای منطقه در تمامی سال‌ها دارای وضعیت نامطلوبی بوده و از نظر شاخص فساد در دوره مورد بررسی از ابتدا تا انتهای دوره ۴۳ رتبه سقوط داشته و در سال ۲۰۰۹ بدترین وضعیت را تجربه کرده است.

هزینه‌های نظامی: تمام هزینه‌های مصرفی و سرمایه‌ای در نیروهای نظامی، وزارت دفاع و سایر نهادهای حکومتی درگیر در موضوعات دفاعی، این هزینه‌ها شامل هزینه‌های کارکنان (پرداخت‌های جاری هزینه‌های بازنشستگان و هزینه‌های خدمات اجتماعی خانواده‌های آنان)، عملیات‌های نظامی و هزینه‌های تعمیر و نگهداری، تهیه سلاح، تحقیق و توسعه امور نظامی،

ابنیه و اماکن نظامی و کمک‌های نظامی می‌شود (موسسه صلح بین‌المللی استکهلم^۱، ۲۰۱۰: ۱۰). هزینه‌های نظامی به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی، منتشر شده توسط موسسه صلح بین‌المللی استکهلم که هر ساله گزارشاتی در خصوص وضعیت منازعات و جنگها در دنیا و نیز هزینه‌ها و بودجه‌های نظامی کشورهای مختلف منتشر می‌کند در این مطالعه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جدول شماره (۳) - وضعیت هزینه‌های نظامی در ایران

در مقایسه با جهان طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۶

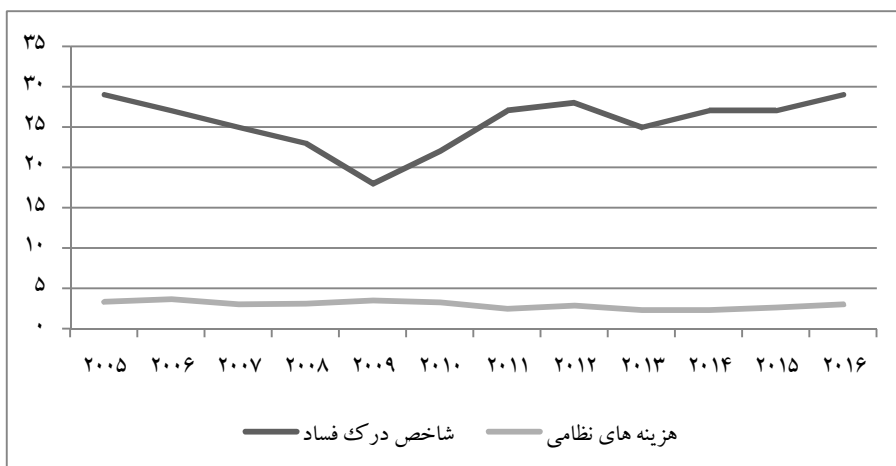
سال	هزینه‌های نظامی ایران (درصدی از GDP)	میانگین هزینه‌ها در کشورهای سند چشم‌انداز (درصدی از GDP)	میانگین هزینه‌ها در جهان (درصدی از GDP)
۲۰۰۵	۳/۳	۴/۴	۲/۰۲
۲۰۰۶	۳/۶	۴/۴	۱/۹۹
۲۰۰۷	۳/۰	۴/۶	۲/۰۲
۲۰۰۸	۳/۱	۴/۲	۲/۰۱
۲۰۰۹	۳/۵	۴/۷	۲/۰۸
۲۰۱۰	۳/۲	۴/۴	۱/۹۲
۲۰۱۱	۲/۴	۴/۱	۱/۸۷
۲۰۱۲	۲/۸	۴/۵	۱/۹۳
۲۰۱۳	۲/۳	۴/۵	۱/۹۲
۲۰۱۴	۲/۳	۴/۶	۱/۹۳
۲۰۱۵	۲/۶	۵/۰	۱/۹۸
۲۰۱۶	۳/۰	۴/۹	۱/۹۵

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود که ایران در دوره مورد بررسی مقدار هزینه‌های نظامی بیشتری نسبت به میانگین جهانی داشته علت آن هم قرار گرفتن کشور ایران در منطقه‌ای

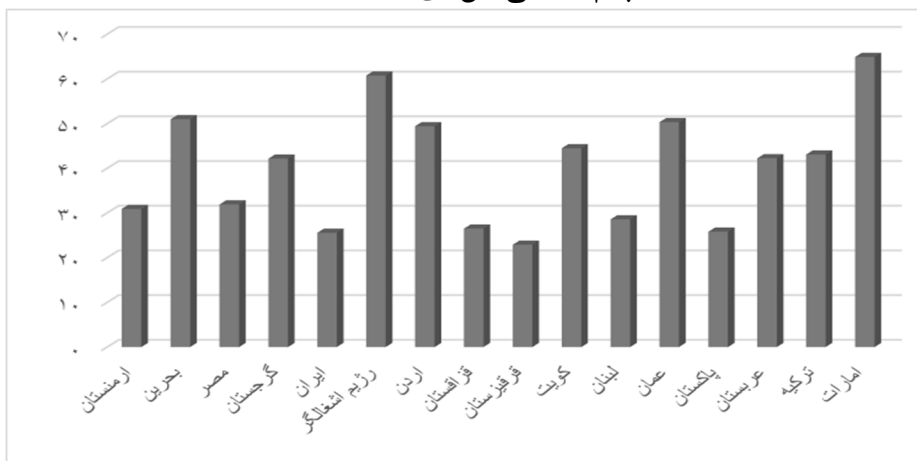
حساس و استراتژیک و مواجهه با تهدیدات امنیتی بعضی از کشورهای خارجی و نیز حمایت نظامی از بعضی کشورهای دیگر در منطقه است، این در حالی که مقدار این هزینه‌ها در ایران از میانگین کشورهای منطقه سندچشم‌انداز کمتر بوده، علت سهم بالای بودجه نظامی در منطقه می‌توان به مواردی از جمله، بحران‌های ایجاد شده توسط عوامل خارجی و جنگ‌ها و درگیری‌ها در منطقه اشاره کرد که عمدتاً سلاح‌های خارجی در بازار داغ جنگ به فروش می‌رسد. در نمودار شماره ۱ همچنین روند هزینه‌های نظامی در مقابل شاخص درک فساد ایران طی سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۶ به تصویر کشیده شده است.

نمودار شماره (۱)- روند شاخص درک فساد و هزینه‌های نظامی در ایران طی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۱۶

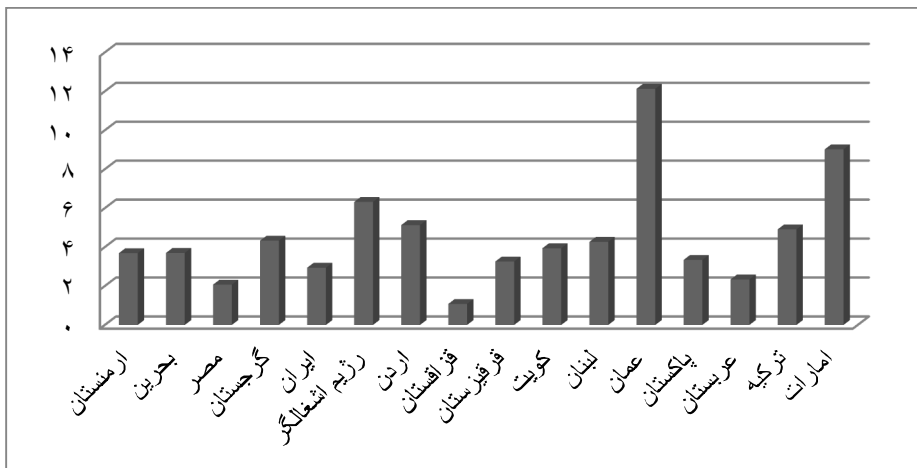

نمودارهای شماره ۲ و ۳ وضعیت هزینه‌های نظامی و شاخص درک فساد ۱۶ کشور منطقه که جزء ۷۲ کشور مورد مطالعه بوده‌اند را نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود کشورهای قرقیزستان و ایران به طور میانگین بیشترین فساد را داشته‌اند، این در حالی است که امارات و رژیم اشغالگر طی دوره مورد بررسی کمترین فساد را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین از بین ۱۶ کشور مورد مطالعه در منطقه میانگین هزینه‌های نظامی در کشور عمان و امارات بیشترین درصد از تولید ناخالص داخلی و قزاقستان و مصر کمترین مقدار را در بین کشورها به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار شماره (۲)- میانگین شاخص درک فساد در ۱۶ کشور منطقه
سند چشم‌انداز طی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۱۶

نمودار شماره (۳)- میانگین هزینه‌های نظامی به عنوان درصدی
از تولید ناخالص داخلی در ۱۶ کشور منطقه سند چشم‌انداز طی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۱۶

۵- تخمین مدل و تجزیه و تحلیل نتایج

۵-۱- آزمون ریشه واحد

پیش از برآورد مدل لازم است پایایی تمام متغیرهای مورد استفاده در تخمین مورد آزمون قرار

گیرد. زیرا پایا نبودن متغیرها چه در مورد داده‌های سری زمانی و چه داده‌های تابلویی باعث بروز مشکل رگرسیون کاذب می‌شود، بنابراین، در این قسمت از آزمون لوین، لین و چو^۱ برای بررسی پایایی متغیرها استفاده می‌شود که نتایج این آزمون در جدول شماره ۴ ارائه شده است.

جدول شماره (۴) - آزمون لوین، لین و چو برای بررسی پایایی متغیرها

احتمال	آماره	متغیرها
* ۰/۰۰۰	-۷/۹۶۰۳	شاخص درک فساد
* ۰/۰۰۰	-۶/۶۶۹۵	هزینه‌های نظامی
* ۰/۰۰۰	-۱۴/۴۳۱۶	رشد نقدینگی
* ۰/۰۰۰	-۷/۶۷۷۹	شاخص آزادی اقتصادی
* ۰/۰۰۰	-۵/۰۲۴۵	شاخص باز بودن اقتصاد
* ۰/۰۰۰	-۹/۱۲۲۰	درآمد سرانه
* ۰/۰۰۰	-۴/۵۹۲۱	دموکراسی
* ۰/۰۰۰	-۵/۹۶۷۰	ثبات سیاسی

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به نتایج ارائه شده در جدول (۴)، سطح احتمال آماره آزمون LLC تمامی متغیرها از ۰/۰۵ کمتر بوده، بنابراین فرضیه صفر این آزمون مبنی بر داشتن ریشه واحد متغیرها رد شده و همه متغیرها در سطح پایا هستند.

۲-۵- آزمون F لیمر

برای انتخاب بین مدل داده‌های تلفیقی و مدل داده‌های تابلویی از آزمون F لیمر استفاده می‌شود.

۱- Levin Lin Cho test

جدول شماره (۵) - نتایج آزمون F لیمر برای تشخیص مدل تلفیقی یا پانل

آماره	مقدار آماره	درجه آزادی	احتمال	نتیجه
آزمون F لیمر	۵۹/۲۳	(۷۱ ، ۷۸۶)	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به نتایج F لیمر ارائه شده در جدول شماره ۵ چون سطح احتمال آماره آزمون از ۰/۰۵ کمتر است فرض صفر مبنی بر تلفیقی بودن داده‌ها رد می‌شود. بنابراین داده‌ها از نوع تابلویی هستند.

۳-۵- آزمون هاسمن

اگر بعد از آزمون F لیمر فرض H_0 رد شود، باید مشخص شود برآورد مدل در قالب کدام یک از روش‌های اثرات ثابت یا تصادفی انجام شود. نتایج آزمون هاسمن در جدول شماره ۶ بیانگر رد فرضیه H_0 (روش اثرات تصادفی) است، به عبارت دیگر روش اثرات ثابت تأیید می‌شود.

جدول شماره (۶) - نتایج آزمون هاسمن برای تعیین نوع اثرات (ثابت یا تصادفی)

آماره	مقدار آماره	احتمال	نتیجه
آزمون هاسمن	۸۷/۱۳	۰/۰۰۰	روش اثرات ثابت

منبع: یافته‌های پژوهش

۴-۵- آزمون ناهمسانی واریانس (LR)

اجزاء اختلال u_i در تابع رگرسیون بر اساس فرض مدل کلاسیک، باید دارای واریانس همسان باشند. برای بررسی این فرض از آزمون نسبت درستمایی استفاده می‌شود. با بررسی آماره آزمون و سطح احتمال ارائه شده در جدول شماره ۷، ملاحظه می‌شود که مدل رگرسیون دارای مشکل ناهمسانی واریانس بوده و برای تخمین مدل از روش حداقل مربعات تعمیم یافته (GLS) جهت رفع هر گونه ناهمسانی واریانس استفاده خواهد شد.

جدول شماره (۷) - نتایج آزمون ناهمسانی واریانس

نتیجه	احتمال	مقدار آماره	آماره
وجود ناهمسانی واریانس	۰/۰۰۰	۵۵/۰۵	آزمون همسانی واریانس

منبع: یافته‌های پژوهش

۵-۵- تخمین نهایی مدل و تجزیه و تحلیل نتایج

با توجه به آزمون‌های تشریح شده در قبل مدل با استفاده از روش GLS (حداقل مربعات تعمیم یافته) تخمین زده شده و نتایج حاصل در جدول شماره ۸ ارائه شده است.

جدول شماره (۸) - نتایج تخمین مدل با روش حداقل مربعات تعمیم یافته

متغیرها	ضرایب	آماره Z	احتمال
هزینه‌های نظامی	۰/۰۹۳	۶/۶۰	۰/۰۰۰
رشد نقدینگی	-۰/۰۰۴	-۰/۴۵	۰/۶۵۱
شاخص آزادی اقتصادی	۰/۱۷۸	۱۹/۰۵	۰/۰۰۰
شاخص باز بودن اقتصاد	۰/۰۴۲	۲/۹۵	۰/۰۰۳
درآمد سرانه	۰/۵۷۸	۳۴/۹۷	۰/۰۰۰
دموکراسی	۰/۱۰۲	۷/۶۳	۰/۰۰۰
ثبات سیاسی	۰/۲۱۹	۱۶/۱۸	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

در مدلی که با استفاده از روش حداقل مربعات تعمیم یافته در منتخبی از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه (۷۲ کشور) و نرم افزار استاتا تخمین زده شده مشاهده می کنیم که به جز متغیر رشد نقدینگی سایر متغیرها در سطح اعتماد ۹۵ درصد معنی دار بوده و ضرایب تمامی متغیرها مطابق با پیش بینی است.

هزینه‌های نظامی: مطابق نتایج حاصل از برآورد مدل که در جدول (۸) ارائه شده، مشاهده

می‌شود که در دوره موردبررسی رابطه هزینه‌های نظامی با شاخص درک فساد مثبت و معنی‌دار است و با افزایش هزینه‌های نظامی، فساد کاهش می‌یابد. ضریب به‌دست‌آمده همچنین بیانگر این است که با هر واحد افزایش هزینه‌های نظامی، فساد به‌اندازه $0/09$ واحد کاهش می‌یابد. بنابراین این چنین می‌توان تحلیل کرد که با افزایش هزینه‌های نظامی برای ایجاد زیرساخت‌های لازم جهت تولید اسلحه و ادوات نظامی در داخل هر کشور به‌جای خرید از خارج، ضمن کاهش وابستگی نظامی کشور به قدرت‌های نظامی جهان، باعث ایجاد اشتغال، رونق اقتصادی، افزایش درآمد ملی، کاهش جرم و جنایت و همچنین کاهش فعالیت‌های غیرمعارف و سایه‌ای و فساد خواهد شد، این هزینه‌های نظامی بالاتر همچنین می‌تواند تقاضای کل و اشتغال بالاتری را برای قشر فقیر به همراه داشته باشد و نابرابری درآمد را کاهش دهد، به‌ویژه اگر صنعت دفاعی، کاربر بوده و محصولات نظامی در داخل کشور تولید شوند. در نتیجه با کاهش بیکاری از طریق اشتغال‌زایی در بخش دفاعی، شاهد اقتصادی سالم‌تر و به‌دوراز فساد در آن کشور خواهیم بود.

درآمد سرانه: همان‌طور که نتایج حاصل از برآورد مدل در جدول (۸) نشان می‌دهد. تأثیر درآمد سرانه بر شاخص درک فساد نیز مثبت و معنی‌دار است. در واقع افزایش درآمد سرانه کشورها باعث کاهش فساد در آن‌ها شده که مطابق با مبانی نظری و نتایج مطالعات قبلی است. زمانی که درآمد سرانه افزایش می‌یابد رانت جوئی کاهش خواهد یافت و همچنین، با افزایش درآمد، منابع و امکانات بیشتری برای مبارزه با فساد اختصاص داده می‌شود. با افزایش درآمد سرانه، توقعات و انتظارات مردم نیز برای مبارزه با فساد افزایش خواهد یافت و این انتظارات اهرم فشاری روی دولت و سیستم حاکم برای مبارزه با فساد خواهد بود. در نتیجه سطح درآمد پایین در یک کشور منجر به خروج از اخلاق کاری افراد می‌شود، زیرا افزایش درآمد افراد حتی از طریق غیرقانونی تأثیر مهمی بر شرایط زندگی آن‌ها می‌تواند داشته باشد.

رشد نقدینگی: طبق نتایج برآورد اثر متغیر رشد نقدینگی بر شاخص درک فساد منفی بوده و به لحاظ آماری معنی‌دار نیست.

شاخص آزادی اقتصادی: مطابق نتایج پژوهش تأثیر متغیر آزادی اقتصادی بر شاخص درک فساد مثبت و معنی‌دار است و ضریب آن نشان می‌دهد که با افزایش یک درصد آزادی اقتصادی، شاخص درک فساد $0/17$ درصد افزایش می‌یابد. در واقع بیانگر آن است که با افزایش آزادی اقتصادی، فساد کاهش خواهد یافت. بنابراین فساد درجایی که محدودیت‌ها و مداخلات

بیش از اندازه دولت، مانند محدودیت‌ها و موانع کسب‌وکار، سیاست‌های صنعتی تبعیض‌آمیز، کنترل قیمت‌ها، چندگانگی نرخ ارز و تخصیص سهمیه‌های ارزی و اعتبارات دولتی بیشتر است، افزایش می‌یابد. در نتیجه کاهش محدودیت‌ها و مداخلات بیش از اندازه دولت از راهکارهای جلوگیری از فساد است.

شاخص باز بودن اقتصاد: هر چه کشوری از اقتصاد بازتری برخوردار باشد، موقعیت مناسب‌تری جهت حضور در عرصه‌های جهانی و بین‌المللی خواهد داشت و می‌تواند ادغام اقتصادی آن کشور را تقویت نماید. نتایج حاصل از برآورد مدل نشان‌دهنده اثر مثبت و معنی‌دار باز بودن اقتصاد بر شاخص درک فساد است. بنابراین محدودیت‌های بازدارنده در تجارت خارجی، فساد را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر باز بودن تجارت و افزایش عرضه محصولات خارجی در بازار داخلی، رقابت داخلی را افزایش داده و در نتیجه کاهش رانت و فساد را به همراه خواهد داشت، بدان معنی که هر چه کشور توسعه یافته‌تر باشد و اقتصاد بازتری داشته باشد، از نظر اقتصادی سالم‌تر بوده و فساد کم‌تری دارد.

دموکراسی: با توجه به نتایج ارائه شده در جدول (۸) دموکراسی نیز اثر مثبت و معنی‌داری بر شاخص درک فساد دارد و به ازای هر واحد دموکراسی بیشتر در یک کشور، شاخص درک فساد در آن کشور به اندازه ۰/۱۰ واحد افزایش می‌یابد. به عبارت دیگر با افزایش حقوق سیاسی و آزادی‌های مدنی در یک کشور، فساد در آن کشور کاهش خواهد یافت و هرچقدر مردم‌سالاری و میزان دخالت و مشارکت مردم در تعیین سرنوشت و نحوه مدیریت جامعه بیشتر باشد، به همان نسبت فساد قابلیت بروز کمتری می‌یابد. بنابراین در حکومت‌های مبتنی بر دموکراسی از شدت فساد کاسته می‌شود، اما برعکس حکومت‌های دیکتاتوری، زمینه را برای بروز و ظهور فساد مهیاتر می‌کنند.

ثبات سیاسی: با توجه به نتایج جدول (۸) تأثیر متغیر ثبات سیاسی نیز بر شاخص درک فساد مثبت و معنی‌دار است و با افزایش ثبات سیاسی به اندازه ۰/۲۱ واحد کاهش فساد را شاهد هستیم. در مقابل آن بی‌ثباتی سیاسی باعث اختلال در ثبات اقتصادی، ناکارآمدی سیستم قضایی و عدم کارایی دولت عمومی شده و زمینه بروز فساد را فراهم می‌آورد. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که ثبات سیاسی در یک کشور تأثیر قابل توجهی در جلوگیری و مبارزه با فساد دارد و کشورهای باثبات سیاسی بیشتر در سطح پایین‌تری از فساد اداره می‌شوند.

۶- نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

فساد یک پدیده ناهنجار اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. پدیده‌ای که کم‌وبیش، در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه وجود دارد. این پدیده موجب عدم ثبات در سیستم اقتصادی و همچنین افزایش ریسک‌های مالی و سیاسی در یک کشور شده، در نتیجه مانعی برای پیشرفت تلقی می‌شود، بنابراین ریشه‌یابی و مبارزه با آن به یک ضرورت تبدیل شده است. ایران نیز به عنوان کشوری در حال توسعه به لحاظ شاخص درک فساد در جهان و منطقه وضعیت مطلوبی نداشته، متأسفانه این در حالی است که در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران به طور ویژه به مقوله فساد و مبارزه با آن تأکید شده است و همچنین ۱۴ دستگاه اجرایی به طور مستقیم و غیرمستقیم مسئولیت پیشگیری، نظارت و مبارزه با این پدیده در کشور را بر عهده دارند. در این پژوهش ضمن بررسی شاخص درک فساد در ایران و جهان به شاخص هزینه‌های نظامی نیز به عنوان موضوعی که طبق مطالعات مختلف می‌تواند اثر مثبت یا منفی بر فساد داشته باشد به طور ویژه پرداخته شد، آمار و نتایج بیانگر این بوده که کشور ایران در مقایسه با میانگین جهانی مقدار هزینه‌های نظامی بیشتری داشته، در حالی که این هزینه‌ها در کشور از میانگین ۱۶ کشور مورد مطالعه در منطقه کمتر است که سهم بالای هزینه‌های نظامی در منطقه به دلایلی از جمله تهدیدات و جنگ و درگیری می‌توان اشاره کرد. نتایج دیگر بیانگر این است که با هر واحد افزایش هزینه‌های نظامی در کشورهای مورد مطالعه ۰/۰۹ واحد فساد کاهش خواهد یافت. علاوه بر این در این پژوهش به بررسی عوامل اقتصادی و سیاسی دیگر مؤثر بر فساد پرداخته شد. که پس از انجام آزمون‌های لازم در روش پانل دیتا، جهت دستیابی به آزمون فرضیات، نتایج پژوهش حاکی از این است که از بین متغیرهای اقتصادی، درآمد سرانه، آزادی اقتصادی، هزینه‌های نظامی و باز بودن اقتصاد به ترتیب بیشترین تأثیر بر شاخص درک فساد را داشته و از لحاظ آماری نیز معنی‌دار هستند، اما رشد نقدینگی رابطه معنی‌داری با فساد نداشته است. علاوه بر این ثبات سیاسی و دموکراسی نیز به عنوان عوامل سیاسی دارای اثری منفی و معنی‌دار بر فساد بوده‌اند. با توجه به نتایج پژوهش جهت تعدیل و کنترل پدیده فساد در کشورها موارد زیر را باید مدنظر قرار داد:

۱- برنامه‌ریزی مناسب در راستای بهبود رشد اقتصادی هر کشور و افزایش درآمد سرانه یا تأمین حداقل امکانات لازم برای اقشار جامعه در جهت دستیابی به نیازهایشان

۲- افزایش هزینه‌های نظامی بدون کاهش هزینه‌ها در بخش عمومی مانند آموزش و بهداشت در راستای افزایش امنیت و ایجاد زیرساخت‌های لازم جهت تولید اسلحه و ادوات نظامی و عدم وابستگی به قدرت‌های نظامی جهان

۳- گسترش دموکراسی از طریق آزادی مدنی، آزادی مطبوعات و رسانه‌ها و حفظ حقوق سیاسی که سبب افزایش اعتماد بیشتر مردم می‌شود و تقویت ثبات سیاسی که ثبات اقتصادی، کاهش ریسک و در نتیجه افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، اشتغال و کاهش نرخ بیکاری در کشورها را به همراه دارد.

۴- باز بودن بیشتر اقتصاد یک کشور و جهانی‌شدن از طریق ارتباط با سایر کشورها که انحصارات را در اقتصاد کاهش داده و رقابت را توسعه می‌بخشد، بنابراین افزایش مبادلات تجاری می‌تواند ابزاری برای کاهش رانت و فساد باشد.

پی‌نوشت‌ها:

جدول شماره (۱) پی‌نوشت: شرح متغیرها و منبع داده‌های استفاده شده در مدل

منبع	نحوه محاسبه	نام متغیر	معادل اختصاری
سازمان شفافیت بین‌الملل https://www.transparency.org/research/cpi/overview	-	شاخص درک فساد	CPI
موسسه صلح بین‌المللی استکهلم https://www.sipri.org/databases/mil-ex	نسبت هزینه‌های دفاعی به تولید ناخالص داخلی	هزینه‌های نظامی	ME
بانک جهانی https://data.worldbank.org	رشد پول گسترده (m2)	رشد نقدینگی	GM2
موسسه فریزر https://www.fraserinstitute.org	-	شاخص آزادی اقتصادی	EFI
بانک جهانی https://data.worldbank.org	نسبت مجموع صادرات و واردات به تولید ناخالص داخلی	باز بودن تجاری	OPEN
بانک جهانی https://data.worldbank.org	تولید ناخالص داخلی (دلار آمریکا) تقسیم بر جمعیت	درآمد سرانه	GDP
Polity IV https://en.wikipedia.org/wiki/Polity	-	شاخص دموکراسی	DEMOC
شاخص حکمرانی جهانی https://datacatalog.worldbank.org/dataset/worldwide-governance-indicators	-	شاخص ثبات سیاسی	PSI

جدول شماره (۲) پی‌نوشت: اسامی ۲۲ کشور مورد مطالعه

الجزایر	اندونزی	پاکستان	سالوادور
آلبانی	ایران	پرو	گرجستان
آنگولا	رژیم اشغالگر	فیلیپین	غنا
آرژانتین	هند	لهستان	گواتمالا
ارمنستان	ژاپن	رومانی	هندوراس
استرالیا	جامائیکا	روسیه	مجارستان
بحرین	اردن	سیرالئون	موزامبیک
بنگلادش	قزاقستان	آفریقای جنوبی	نروژ
بولیوی	کنیا	عربستان سعودی	جمهوری نامیبیا
برزیل	قرقیزستان	سنگاپور	نیکاراگوئه
بلغارستان	کویت	کره جنوبی	نیجریه
کلمبیا	لبنان	سوئد	عمان
شیلی	ماداگاسکار	ترینیداد توباگو	اروگوئه
چین	مالاوی	تونس	انگلستان
کرواسی	مالزی	ترکیه	ایالات متحده
دانمارک	مکزیک	اوگاندا	ونزوئلا
مصر	جمهوری مولداوی	امارات متحده عربی	ویتنام
اکوادور	مراکش	اوکراین	زامبیا

منابع

- خراطها، سعید (۱۳۹۳). بررسی و مقایسه مهم ترین مسائل اقتصادی ایران و تاجیکستان. *اقتصاد تطبیقی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، (۲)۱، ۶۴-۳۵.
- خضری، محمد؛ فرهاد تربتی مقدم و محمدرضا نظری (۱۳۹۶). شناسایی زمینه‌های فساد اقتصادی در مناقصه‌های دولتی. *اقتصاد تطبیقی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، (۲)۴، ۲۴-۱.
- رحمانی، تیمور و پوریا اصفهانی (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فساد با تأکید بر ترکیب فعالیت‌های اقتصادی، مطالعه کشورهای درحال توسعه. *فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، ۲۳(۷۸)، ۲۲۸-۲۰۷.
- شقاقی شهری، وحید و وفاداری، دولت (۱۳۹۶). بررسی تأثیر فساد اقتصادی بر روی نابرابری درآمدی (مطالعه موردی: کشورهای منتخب آسیای جنوب غربی). *راهبرد توسعه*، ۴۹(۱۳)، ۲۵۱-۲۲۶.
- عرب مازاریزدی، علی؛ عبدالرسول قاسمی و مرضیه رشیدی کیا (۱۳۹۶). بررسی آثار فساد و بی‌ثباتی سیاسی بر عملکرد محیط زیست (مطالعه موردی: کشورهای منتخب خاورمیانه). *پژوهش‌های محیط‌زیست*، ۸(۱۵)، ۸۶-۷۷.
- گل‌خندان، ابوالقاسم و مجید بابایی آخ اسمعیلی (۱۳۹۷). تأثیر هزینه‌های نظامی بر نابرابری درآمد در کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (OIC) با تأکید بر نقش فساد. *فصلنامه علوم و فنون نظامی*، ۱۳(۴۱)، ۱۱۰-۸۷.
- محسنی زنونزی، سید جمال الدین؛ صمد حکمتی فرید و طالب پور، سمیه (۱۳۹۵). تأثیر کنترل فساد و افزایش نقدینگی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب درحال توسعه. *فصلنامه اقتصاد و الگوسازی*، ۷(۲۸)، ۱۰۵-۸۵.
- مولایی، محمد و ابوالقاسم گل‌خندان (۱۳۹۵). تأثیر مخارج نظامی بر رشد اقتصادی کشورهای خاورمیانه: با استفاده از رهیافت گشتاورهای تعمیم یافته (GMM). *پژوهشنامه‌ی اقتصاد کلان*، ۱۱(۲۱)، ۳۱-۱۳.
- Ali, H. E., & Solarin, S. A. (2019). Military Spending, Corruption, and the Welfare Consequences. *Defence and Peace Economics*, 1-15.
- Arif, I., Khan, L., & Raza, S. A. (2019). Effects of corruption on military expenditures: Empirical evidence from different income level countries. *Journal of Financial Crime*, (just-accepted).
- Chowdhury, N. M. (2007). An Empirical Analysis of Selected Factors Affecting Corruption in the Asia-Pacific Region. *Ritsumeikan Journal of Asia Pacific Studies*, 27, 1-14.

- Enste, D., & Heldman, C. (2017). Causes and consequences of corruption: An overview of empirical results (No. 2/2017). *IW-Report. business. Journal of Financial Crime*, 23(4), 948-964.
- Fedotenkov, Igor & Schneider, Friedrich, 2017. "Military expenditures and shadow economy in the Baltic States: Is there a link?," *MPRA Paper 76194, University Library of Munich, Germany*.
- Ghaniy, N., & Hastiadi, F. F. (2017). Political, Social and Economic Determinants of Corruption. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4), 144-149.
- Goel, R. K., & Saunoris, J. W. (2016). Military buildups, economic development and corruption. *The Manchester School*, 84(6), 697-722.
- Gupta, S., de Mello, L. and Sharan, R. (2000) Corruption and Military Spending. *IMF Working Paper No. 23. IMF: Washington DC*.
- Gupta, S., De Mello, L., & Sharan, R. (2001). Corruption and military spending. *European Journal of Political Economy*, 17(4), 749-777.
- Hudson, J., & Jones, P. (2008). Corruption and military expenditure: At 'no cost to the king'. *Defence and Peace Economics*, 19(6), 387-403.
- Institute Stockholm International Peace Research (2010), Sipri Yearbook 2010: Armaments, Disarmament and International Security, **Oxford: Oxford University Press**.
- Kalenborn, C., & Lessmann, C. (2013). The impact of democracy and press freedom on corruption: Conditionality matters. *Journal of Policy Modeling*, 35(6), 857-886.
- Malgwi, C. A. (2016). "Corollaries of corruption and bribery on international business". *Journal of Financial Crime*, 23(4), 948-964.
- Pieroni, L., & d'Agostino, G. (2013). Corruption and the effects of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 29, 54-72.
- Tagarev, T. (2012). "Management Aspects of Building Integrity and Countering Corruption in Defense". *Journal for Defense Management*, 2.
- Transparency International. (2016). "What is corruption? Retrieved from". <http://www.transparency.org/what-iscorruption>.
- Türedi, S., & Altiner, A. (2016). "Economic and Political Factors Affecting Corruption in Developing Countries". *Int. J. Eco. Res*, 7(1), 104-120.